

WYKŁAD 9

Wektory styczne do $\mathbb{R}^n$.

♡ Niech $p \in \mathbb{R}^n$. Rozważmy przestrzeń $\tilde{\mathcal{E}}_p$ wektorową złożoną z funkcji zdefiniowanych na otoczeniu p , które na swojej dziedzinie są gładkie. Niech $\mathcal{N}_p$ będzie podprzestrzenią $\tilde{\mathcal{E}}_p$ złożoną z funkcji znikających na pewnym otoczeniu p . Wreszcie niech $\mathcal{E}_p = \tilde{\mathcal{E}}_p / \mathcal{N}_p$. Elementy $\mathcal{E}_p$ nazywamy *kiekami funkcji gładkich* w punkcie p . Zauważmy, że na $\mathcal{E}_p$ mamy naturalnie zdefiniowany iloczyn.

♡ Niech $p \in \mathbb{R}^n$. Wektorem stycznym do $\mathbb{R}^n$ zaczepionym w p nazywamy odwzorowanie liniowe $X : \mathcal{E}_p \rightarrow \mathbb{R}$ takie, że

$$X(fg) = X(f)g(p) + f(p)X(g).$$

Zbiór wektorów zaczepionych w p jest przestrzenią wektorową, którą oznaczamy symbolem $T_p \mathbb{R}^n$. Jeśli $X \in T_p \mathbb{R}^n$, to X może działać na każdy element $\tilde{\mathcal{E}}_p$ i tak w praktyce definiujemy wektory styczne.

♡ Niech $\gamma :]-a, a[\rightarrow \mathbb{R}^n$ będzie odwzorowaniem gładkim takim, że $\gamma(0) = p$. Dla $f \in \tilde{\mathcal{E}}_p$ zdefiniujemy

$$\tilde{X}(f) = \left. \frac{d}{dt} \right|_{t=0} f(\gamma(t)).$$

Ponieważ dla każdego $f \in \mathcal{N}_p$ mamy $\tilde{X}(f) = 0$, istnieje dokładnie jeden funkcjonal liniowy X na $\mathcal{E}_p$ taki, że $X([f]) = \tilde{X}(f)$ dla wszystkich $f \in \tilde{\mathcal{E}}_p$. Łatwo sprawdzamy, że $X \in T_p \mathbb{R}^n$. Wektor taki nazywamy *wektorem stycznym* do krzywej γ .

♡ Z reguły Leibniza natychmiast wynika, że każdy wektor $X \in T_p \mathbb{R}^n$ ma wartość 0 na dowolnej funkcji stałej na otoczeniu p .

Twierdzenie 1. Niech f będzie funkcją gładką na otoczeniu $p \in \mathbb{R}^n$. Wówczas istnieją funkcje $\varphi_1, \dots, \varphi_n$ gładkie na otoczeniu p takie, że dla q w tym otoczeniu mamy

$$f(q) = f(p) + \sum_{i=1}^n (q_i - p_i) \varphi_i(q).$$

Dowód. Możemy założyć, że dziedzina funkcji f jest zbiorem wypukłym. Mamy

$$\begin{aligned} f(q) &= f(p) + \int_0^1 \frac{d}{dt} f(p + t(q-p)) dt \\ &= f(p) + \int_0^1 \left(\sum_{i=1}^n \frac{\partial}{\partial x_i} f(p + t(q-p)) (q_i - p_i) \right) dt \\ &= f(p) + \sum_{i=1}^n \left(\int_0^1 \frac{\partial}{\partial x_i} f(p + t(q-p)) dt \right) (q_i - p_i), \end{aligned}$$

a więc wystarczy wziąć za φ_i funkcję

$$q \mapsto \int_0^1 \frac{\partial}{\partial x_i} f(p + t(q-p)) dt.$$

□

♡ Przez punkt $p \in \mathbb{R}^n$ mamy *krzywe współrzędnościowe*:

$$\gamma_i : \mathbb{R} \ni t \mapsto p + te_i.$$

Wektory styczne do tych krzywych zaczepione w punkcie p oznaczamy (zgodnie z dotychczasową konwencją) symbolami

$$\left. \frac{\partial}{\partial x_i} \right|_p$$

Łatwo sprawdzamy, że układ

$$\left\{ \frac{\partial}{\partial x_1} \Big|_p, \dots, \frac{\partial}{\partial x_n} \Big|_p \right\} \quad (9.1)$$

jest liniowo niezależny: jeśli

$$\sum_{i=1}^n \alpha_i \frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p = 0, \quad (9.2)$$

to ewaluując (zerowy) wektor (9.2) na funkcjach

$$x_i : q \mapsto q_i$$

uzyskujemy $\alpha_1 = \dots = \alpha_n = 0$. Korzystając z poprzedniego twierdzenia pokażemy, że (9.1) jest bazą $T_p \mathbb{R}^n$.

Twierdzenie 2. Niech $X \in T_p \mathbb{R}^n$. Wówczas

$$X = \sum_{i=1}^n c_i \frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p.$$

Dowód. Niech $f \in \tilde{\mathcal{E}}_p$. Stosujemy X do f w postaci

$$f = f(p) + \sum_{i=1}^n (x_i - p_i) \varphi_i \quad (9.3)$$

dostajemy (oznaczając przez x_i odpowiednią funkcję współrzędnościową)

$$\begin{aligned} X(f) &= 0 + \sum_{i=1}^n (X(x_i - p_i) \varphi_i(p) + \underbrace{(x_i(p) - p_i)}_{=0} X(\varphi_i)) \\ &= \sum_{i=1}^n X(x_i) \varphi_i(p). \end{aligned}$$

Zauważmy teraz, że z (9.3) wynika, że

$$\frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p (f) = \varphi_i(p),$$

więc

$$X(f) = \sum_{i=1}^n X(x_i) \frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p (f).$$

Oznacza to, że

$$X = \sum_{i=1}^n c_i \frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p,$$

gdzie $c_i = X(x_i)$. □

♡ Niech X będzie wektorem stycznym do $\mathbb{R}^n$ w punkcie p . Aby znaleźć rozkład X w bazie (9.1) wystarczy ewaluować X na funkcjach współrzędnościowych $x_1, \dots, x_n$:

$$X = \sum_{i=1}^n X(x_i) \frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p.$$

♡ Sparametryzowaną krzywą gładką $\gamma :]-a, a[\rightarrow \mathbb{R}^n$ taką, że $\gamma(0) = p$ będziemy krótko nazywać *krzywą przez p* . Niech γ_1 i γ_2 będą takimi krzywymi. Powiemy, że krzywe γ_1 i γ_2 są równoważne, jeśli dla każdego elementu $f \in \mathcal{E}_p$ mamy

$$\frac{d}{dt} \Big|_{t=0} f(\gamma_1(t)) = \frac{d}{dt} \Big|_{t=0} f(\gamma_2(t)).$$

Tak więc jednej klasie równoważności krzywych odpowiada dokładnie jeden wektor $X \in T_p \mathbb{R}^n$.

Stwierdzenie 3. Niech $X \in T_p \mathbb{R}^n$. Wówczas istnieje krzywa γ przez p taka, że X jest wektorem stycznym do γ .

Dowód. Zapiszmy, X jako kombinację liniową wektorów bazowych przestrzeni $T_p \mathbb{R}^n$:

$$X = \sum_{i=1}^n c_i \left. \frac{\partial}{\partial x_i} \right|_p$$

i niech $\gamma : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}^n$ będzie dana wzorem

$$\gamma(t) = p + t \begin{bmatrix} c_1 \\ \vdots \\ c_n \end{bmatrix}.$$

□

♡ Jak widzimy wektory styczne do $\mathbb{R}^n$ w punkcie p możemy definiować również jako klasy równoważności krzywych przez p .

♡ Niech $(\varphi_1, \dots, \varphi_n)$ będzie lokalnym układem współrzędnych na otwartym $\mathcal{O} \subset \mathbb{R}^n$ i niech $p \in \mathcal{O}$. Ozaczmy przez $\Phi : \mathcal{O} \rightarrow \mathbb{R}^n$ dyfhomeorfizm

$$\Phi(x) = \begin{bmatrix} \varphi_1(x) \\ \vdots \\ \varphi_n(x) \end{bmatrix}.$$

Definiujemy krzywą γ_i przez p kładąc

$$\gamma_i(t) = \Phi^{-1}(\eta_i(t)),$$

gdzie

$$\eta_i(t) = \begin{bmatrix} \varphi_1(p) \\ \vdots \\ \varphi_i(p) + t \\ \vdots \\ \varphi_n(p) \end{bmatrix}$$

(krzywą taką nazywamy *krzywą współrzędnościową*). Oznaczmy wektor styczny odpowiadający krzywej γ_i symbolem

$$\left. \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \right|_p.$$

Stwierdzenie 4. Układ

$$\left\{ \left. \frac{\partial}{\partial \varphi_1} \right|_p, \dots, \left. \frac{\partial}{\partial \varphi_n} \right|_p \right\} \quad (9.4)$$

jest bazą przestrzeni $T_p \mathbb{R}^n$.

Dowód. Wykażemy liniową niezależność rozważanego układu. W tym celu pokażemy, że

$$\left. \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \right|_p (\varphi_j) = \delta_{i,j}.$$

Obliczamy korzystając ze wzoru na pochodną złożenia odwzorowań:

$$\begin{aligned} \left. \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \right|_p (\varphi_j) &= \left. \frac{d}{dt} \right|_{t=0} \varphi_j(\gamma_i(t)) \\ &= \left. \frac{d}{dt} \right|_{t=0} \varphi_j(\Phi^{-1}(\Phi(p) + te_j)) \\ &= \varphi_j'(p) (\Phi^{-1})'(\Phi(p)) e_j \\ &= \varphi_j'(p) (\Phi'(p))^{-1} e_j. \end{aligned}$$

Teraz zapiszmy pierwsze dwie pochodne z ostatniego wyrażenia w bazie standardowej:

$$\begin{bmatrix} \frac{\partial \varphi_i}{\partial x_1} & \dots & \frac{\partial \varphi_i}{\partial x_n} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \frac{\partial \varphi_1}{\partial x_1} & \dots & \frac{\partial \varphi_1}{\partial x_n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{\partial \varphi_n}{\partial x_1} & \dots & \frac{\partial \varphi_n}{\partial x_n} \end{bmatrix}^{-1}.$$

Od razu widać, że wynikiem mnożenia tych dwóch macierzy jest $e_i^\top$, a stąd

$$\frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p (\varphi_j) = e_i^\top e_j = \delta_{i,j}.$$

□

♡ Zauważmy, że jeśli $(\varphi_1, \dots, \varphi_n)$ jest lokalnym układem współrzędnych na otoczeniu punktu $p \in \mathbb{R}^n$, to wektor $\frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p \in T_p \mathbb{R}^n$ zależy od pozostałych funkcji φ_j ($j \neq i$). Przykładowo dla otwartego podzbioru $\mathbb{R}^2$ zawartego w pierwszej ćwiartce możemy rozważyć układ współrzędnych (x, r) , gdzie x jest pierwszą współrzędną kartezjańską, a r – odległością od $(0, 0)$. Dla p w tym zbiorze wektor $\frac{\partial}{\partial x} \Big|_p$ jest zupełnie innym wektorem niż $\frac{\partial}{\partial x} \Big|_p$, jeśli rozważymy kartezjański układ współrzędnych (x, y) .

Wektory styczne do powierzchni.

♡ Niech $M \subset \mathbb{R}^n$ będzie k -wymiarową powierzchnią gładką i niech $p \in M$. Wektorem stycznym do M w punkcie p nazywamy taki wektor $X \in T_p \mathbb{R}^n$, że $X(f) = 0$ dla każdej funkcji gładkiej na otoczeniu p w $\mathbb{R}^n$ stałej na M . Zauważmy, że każdy wektor styczny do krzywej przez p zawartej w M ma tę własność.

Zbiór wektorów stycznych do M w punkcie p jest podprzestrzenią przestrzeni wektorowej $T_p \mathbb{R}^n$. Oznaczmy ją symbolem $T_p M$.

♡ Niech $(\varphi_1, \dots, \varphi_n)$ będzie lokalnym układem współrzędnych na otoczeniu O punktu p takim, że $O \cap M = \{x \mid \varphi_1(x) = \dots = \varphi_{n-k}(x) = 0\}$. Jest jasne, że wektory

$$\frac{\partial}{\partial \varphi_{n-k+1}} \Big|_p, \dots, \frac{\partial}{\partial \varphi_n} \Big|_p$$

są styczne do M (odpowiadające im krzywe współrzędnościowe przebiegają przez punkty, których współrzędne $\varphi_1, \dots, \varphi_{n-k}$ są równe zero, a więc leżą w M).

Stwierdzenie 5. Wektory

$$\frac{\partial}{\partial \varphi_{n-k+1}} \Big|_p, \dots, \frac{\partial}{\partial \varphi_n} \Big|_p$$

tworzą bazę przestrzeni $T_p M$.

Dowód. Każdy wektor Y styczny do $\mathbb{R}^n$ w punkcie p jest kombinacją

$$Y = \sum_{i=1}^n c_i \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p,$$

Jeśli jest on styczny do M , to styczny do M jest również wektor

$$\sum_{i=1}^{n-k} c_i \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p$$

(czyli wektor Y minus kombinacja wektorów stycznych do M). Funkcje $\varphi_1, \dots, \varphi_{n-k}$ są stałe na M , więc

$$\sum_{i=1}^{n-k} c_i \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p (\varphi_j) = 0$$

dla $j = 1, \dots, n-k$. Ale

$$0 = \sum_{i=1}^{n-k} c_i \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p (\varphi_j) = \sum_{i=1}^{n-k} c_i \delta_{i,j} = c_j.$$

Oznacza to, że wektor Y nie miał niezerowych współrzędnych przy wektorach o indeksach $i \leq n - k$. $\square$

♡ Można udowodnić, że każdy wektor styczny do M w punkcie p jest wektorem stycznym do jakiejś krzywej przez p zawartej w M . Istotnie, niech $(\varphi_1, \dots, \varphi_n)$ będzie lokalnym układem współrzędnych, takim, że M jest opisywane lokalnie jako wspólne miejsce zerowe $\varphi_1, \dots, \varphi_{n-k}$. Wówczas wektor

$$Y = \sum_{i=n-k+1}^n c_i \frac{\partial}{\partial \varphi_i} \Big|_p \in T_p M$$

jest styczny do krzywej

$$\gamma(t) = \Phi^{-1} \left(\Phi(p) + t \begin{bmatrix} c_1 \\ \vdots \\ c_n \end{bmatrix} \right),$$

gdzie $\Phi(x) = \begin{bmatrix} \varphi_1(x) \\ \vdots \\ \varphi_n(x) \end{bmatrix}$. Krzywa ta (przynajmniej dla małych t) leży w M .

Działanie odwzorowania na wektory styczne.

♡ Dla dowolnego $p \in \mathbb{R}^n$ mamy kanoniczne utożsamienie przestrzeni $T_p \mathbb{R}^n$ z $\mathbb{R}^n$ dane przez

$$\frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p \longleftrightarrow e_i$$

($i = 1, \dots, n$), gdzie $\{e_1, \dots, e_n\}$ jest bazą standardową $\mathbb{R}^n$. Niech teraz F będzie różniczkowalnym odwzorowaniem zdefiniowanym na otoczeniu p o wartościach w $\mathbb{R}^m$. Korzystając z analogicznego utożsamienia $T_{F(p)} \mathbb{R}^m$ z $\mathbb{R}^m$ możemy rozważyć złożenie odwzorowań liniowych

$$T_p \mathbb{R}^n \longrightarrow \mathbb{R}^n \xrightarrow{F'(p)} \mathbb{R}^m \longrightarrow T_{F(p)} \mathbb{R}^m.$$

Odwzorowanie to nazywamy *Odwzorowaniem stycznym* do F w punkcie p i oznaczamy symbolem $T_p F$. Ma ono bardzo prosty opis, a mianowicie obrazem $X \in T_p \mathbb{R}^n$ jest $Y \in T_{F(p)} \mathbb{R}^m$ taki, że

$$Y(g) = X(g \circ F)$$

dla wszystkich $g \in \mathcal{E}_{F(p)}$.

Istotnie, jeśli $X = \sum_{i=1}^n c_i \frac{\partial}{\partial x_i} \Big|_p$, to pamiętając, że macierzą $F'(p)$ w bazach standardowych jest macierz Jacobiego, otrzymujemy

$$Y = \sum_{i,j} \frac{\partial F_j}{\partial x_i}(p) c_i \frac{\partial}{\partial x_j} \Big|_{F(p)}.$$

Z drugiej strony

$$X(g \circ F) = \sum_i c_i \frac{\partial (g \circ F)}{\partial x_i}(p) = \sum_{i,j} c_i \frac{\partial g}{\partial x_j}(F(p)) \frac{\partial F_j}{\partial x_i}(p) = Y(g).$$

♡ Dla wektora X reprezentowanego przez krzywą γ przez p , wektor Y jest reprezentowany przez krzywą $F \circ \gamma$.

Ekstrema funkcji na powierzchni.

♡ Zajmiemy się teraz badaniem funkcji na powierzchniach postaci $F^{-1}(0)$, gdzie F jest gładkim odwzorowaniem $\mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^{n-k}$, którego pochodna ma stale rząd równy $n-k$ (wiemy już, że lokalnie każda powierzchnia ma takie przedstawienie). Niech więc $M = F^{-1}(0)$ i niech f będzie funkcją różniczkowalną zdefiniowaną na otoczeniu M w $\mathbb{R}^n$. Powiemy, że f ma w punkcie $p \in M$ *ekstremum* (minimum/maksimum) *związane* (czyli ekstremum na powierzchni M), jeśli istnieje otoczenie U punktu p w $\mathbb{R}^n$ takie, że dla wszystkich $x \in U \cap M \setminus \{p\}$ mamy

$$f(x) \square f(p),$$

gdzie “ $\square$ ” oznacza “ $>$ ”, “ $\geq$ ”, “ $<$ ” lub “ $\leq$ ”. Innymi słowy istnieje otoczenie p w M takie, że na tym otoczeniu f ma wartości większe/mniejsze niż $f(p)$.

Twierdzenie 6 (Metoda Lagrange’a). *Niech $\mathcal{O}$ będzie otwartym podzbiorem $\mathbb{R}^n$ i niech $F : \mathcal{O} \rightarrow \mathbb{R}^{n-k}$ będzie odwzorowaniem gładkim takim, że $\text{rk } F'(x) = n-k$ dla wszystkich $x \in \mathcal{O}$. Niech $M = F^{-1}(0)$ i niech f będzie funkcją rzeczywistą zdefiniowaną na otoczeniu M . Wówczas jeśli f ma ekstremum na M w punkcie $p \in M$, to istnieje funkcjonal Λ na $\mathbb{R}^{n-k}$ taki, że*

$$f'(p) = \Lambda \circ F'(p).$$

♡ Funkcjonał Λ na $\mathbb{R}^{n-k}$ można wyrazić w bazie (sprzężonej do standardowej) jako

$$\Lambda = [\lambda_1 \quad \lambda_2 \quad \cdots \quad \lambda_{n-k}].$$

W kontekście twierdzenia 6, liczby $\lambda_1, \dots, \lambda_{n-k} \in \mathbb{R}$ nazywamy *mnożnikami Lagrange’a*.